

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

УДК 37:165:742«15/16»

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2023.90.7>**В. В. Вернер**

доктор богослов'я, магістр історії,
доцент кафедри богослов'я та гуманітарних дисциплін
Запорізького культурного приватного університету

ФІНАНСОВІ КОНТЕКСТИ ОСВІТНЬОЇ РЕФОРМИ XVI–XVII СТ.: МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ КОЛЕГІУМІВ ТОВАРИСТВА ІСУСА

Товариство Ісуса було першим релігійним Орденем, котрий створив фундамент глобальної стандартизованої всестанової безкоштовної освіти. Така новаторська практика формування освітньої інтелектуальної мережі потребувала розробки інноваційних едукційних моделей, котрі мали включати також систему надійних джерел фінансування новоповсталих навчальних інституцій – єзуїтських колегіумів. Саме вивченню механізмів становлення / експансії мережі колегіумів Товариства Ісуса у XVI – початку XVII ст. та стратегій їх забезпечення надійними матеріальними ресурсами присвячена дана розвідка. Інформаційно-аналітичну базу статті становлять праці провідних інтелектуалів галузі – О. Фьюхтон, К. Валлоне, Ф. Бареа тощо. Проведений в дослідженні аналіз освітньої мережі єзуїтів дозволяє виокремити три моделі, в основі яких лежали відмінні стратегії фінансування навчальних закладів Ордену. На початковому етапі становлення єзуїтської навчальної мережі ставка Товариства Ісуса була зроблена на залучення заможних жінок-благочинниць на Півдні – на території Італії. Йдеться, головним чином, про іспанок за походженням, котрі фінансували колегіуми Месіни, Болоньї та Риму. Залучення шляхетних жінок реалізовувалося членами Ордену через переорієнтацію на «другу статтю» інституції сповідників. Південну «жіночу» модель з часом замінила так звана північна «чоловіча». Ця модель трималася на ресурсній базі статусних авторитетних чоловіків. Її центр знаходився на землях Німеччини, а мета полягала у спробах зупинити швидке розповсюдження протестантських навчальних закладів на півночі Європи. Ця модель залучала прихильників через публічну демонстрацію передової едукційної та дидактичної практики єзуїтських колегіумів – так званої техніки «диспутацію». Третьою моделлю була «муниципальна» – громадська колективістська, котра спиралася на фінансовий потенціал влади міст. Через пропозицію з боку муниципалітетів особливі контракти на відкриття єзуїтських колегіумів навчальна мережа Ордену отримала найбільше постійне джерело фінансування, котре забезпечило їй швидку подальшу експансію.

Ключові слова: єзуїтські колегіуми, освіта, І. Лойола, жінки-благочинниці, моделі фінансування, Товариство Ісуса.

У першій половині XVI ст. під впливом реформаційних рухів відбувається протестантська конфесіоналізація класичних навчальних закладів, переважно – на обмеженій території курфюрства Саксонського. Власне, університети Саксонії стають центрами для розповсюдження лютеранських конфесійних поглядів та продуцентами полемічної літератури. Тим університетським центром, який, як відомо, розпочав рух лютеранства був Віттенберзький університет. Серед класичних досліджень історії Віттенберзького університету варто вказати на праці В. Фріденсбурга [7], Ю. Йордана [12], К. Аланда [3], а в українській історіографії – на розвідки П. Котлярова (зокрема, через призму вивчення життя Філіпа Меланхтона [2]). Віттенберзький університет був пов'язаний самим своїм заснуванням з іншим

майбутнім центром лютеранської реформації – Лейпцизьким університетом (створеним у 1409 році)[8], котрий знаходився на відстані 70 км. А у 1527 році гессенським ландграфом Філіппом Великодушним у Марбурзі було створено перший суто протестантський університет.

Так протягом XV–XVI ст. почала створюватися та швидко розповсюджуватися щільно інтелектуальна мережа гуманістичного спрямування новітніх університетських центрів Саксонії, що були доволі слабо пов'язані із середньовічними традиціями, на відміну від давніх центрів вищої класичної освіти у Німеччині – Кельнського та Інгольштадтського університетів. Й ця «північна» універсальна освітня мережа транзитом через кальвіністську Женеву вже у 2 пол. XVI ст. охопила також етнічні українські території. Так, перша на

землях України кальвіністська школа гуманістичного типу почала діяти у 1559 р. (м. Дубецьк на р. Сян – західній частині Руського воєводства), де лише в період до 1562 р. навчалось близько 300 юнаків з Перемишльської і Сяноцької земель Руського воєводства (школа, ймовірно, припинила своє існування у 1580-х рр., разом з ліквідацією церковної громади). Серед інших кальвіністських закладів, які в навчальних програмах орієнтувалися на гімназійний рівень, належить згадати також школу в м. Панівцях на Західному Поділлі, що проіснувала під протекторатом Яна Потоцького з 1590 р. до 1611 р. Як і в Дубецьку, тут, окрім предметів гуманістичного трівіуму, викладалися елементи філософії і теології, а з 1608 р. при школі діяла друкарня [1]. Однак, найяскравішою зорею протестантського шкільництва в Україні – соцініанська академія в містечку Киселині (нині с. Кисилин Локачинського р-ну Волинської обл.), яка проіснувала з 1638-1658 рр. Так що як зазначив один інтелектуал: «Без університетів не було б Реформації» [9].

Щоправда, це твердження варто було б уточнити: «Без побудови інтелектуальної мережі університетів новітнього типу не було б не лише протестантської реформації, але й католицької реформації, первинними центрами якої стали найстаріші й найпрестижніші університети Європи – Сорбонна (Париж) та Болонський університет. Власне, саме 7 випускників університету Сорбонни на чолі з Ігнаціо Лойолою у 1534 році склали обітницю та клятву служіння Господу й цим символічним актом заманіфестували народження «Компанії» – ордену нового типу – Ордену Єзуїтів, котрому європейська освіта завдячує появі сучасного типу мережі навчальних закладів від Сицилії до Києва. А з іменем Уго Бонкомпанї (1502–1585) – доктором права Болонського університету – папою Григорієм XIII, пов'язують як значущі реформи католицької церкви, так і остаточне санкціонування мережі єзуїтських колегіумів, на чолі з Великим колегіумом у Римі, побудованим за часів його духовного правління. Так що маємо очевидно тут класичний приклад закону «*challenge and response*» британського історика Арнольда Тойнбі, де на протестантський освітній виклик реформаційна течія католицької церкви швидко сформувала свою ефективну розгалужену глобальну мережу колегіумів на чолі з колегіумом у Римі. Власне, історія створення цієї мережі буде розглянута далі.

1. Плани організації колегіумів І. Лойолою

Історіографія питання виникнення та розповсюдження єзуїтської освіти, зокрема, тема створення мережі колегіумів включає сотні праць. У цьому дослідженні ми звернемо увагу на двох аспектах: заснування мережі колегіумів та формування моделей їх фінансування. Будемо спиратися на

праці, в яких розглядається загальний сюжет реалізації єзуїтської моделі освіти (П.Андрюе [4]) та проблема фінансування колегіумів (Ф. Барса [5], О. Хьюфтон [11]).

Єзуїтські колегії давали якісну і безплатну освіту для своїх студентів й, звідси, – потребували дешевого джерела свого фінансування. Їх функціонування було спрямоване на звільнення від економічних витрат незаможних студентів, які інакше не мали б доступу до освіти та культури. Ця безкоштовна освіта у поєднанні з досконалістю навчання єзуїтських шкіл були основними складовими, які привели до появи та демократизації гуманітарних наук у сучасну епоху.

Кількість єзуїтських шкіл в Європі з моменту появи першої у Мессіні до 1700 року дійшла до 500–600. Колегіуми мали значний розмір: діапазон учнів коливався у межах від 300 до 2 000 [11]. Отже, кількість студентів найбільших колегіумів була зіставимою з показниками найвідоміших протестантських університетських центрів.

На початку новозасновані колегіуми могли бути набагато меншими. Дедалі частіше придворні центри, особливо коли йдеться про Німеччину та Імперію, хоча й були засновані на римській моделі, з часом набували університетського статусу, як у випадку Інгольштадту (Німеччина) та Вільнюсу (Велике Князівство Литовське, Руське та Жемойтське). Вже у XVI ст. вони перетнули океан і розвивалися у деяких частинах Латинської Америки та Азії.

Принципи структурованого навчального плану, застосованого в усій системі єзуїтських колегіумів, хоча і з деякими локальними відмінностями, до певної міри підтримуються сьогодні в загальних структурах навчальних планів світських закладів – французьких ліцеях і німецьких гімназіях. У міру зростання закладів навчальна програма включала мови, філософію, теологію, риторику, математику, а пізніше й науки, розроблені за обґрунтованою програмою навчання (*ratio studiorum*). До середини XVII ст. такі школи та кілька університетів змінили топографію континентальних міст Європи.

Колегіуми культивували такі навички як: розвиток пам'яті, використання доказів і зважування протилежних поглядів – так, як це продемонстровано в класичних текстах, й, у такий спосіб, сприяння високому рівню вербальних комунікацій і рефлексій. Такі навички явно виходили за межі суто релігійних й така модель породила зірок європейського Просвітництва (від Декарта до Вольтера) та української політичної та релігійної еліти XVII ст. (від П. Могили до Б. Хмельницького). Як цього вдалося досягти Ордену?

Перші десять єзуїтів, група, визнана в 1540 році Папою Павлом II на випробувальний термін, зі значною опозицією з боку попередніх орденів

«жебраків» – особливо домініканців, утворилися як унікально мобільна, активна група, не пов'язана з обов'язком утримувати хор, – для можливості спрямування всіх зусиль виключно на потреби служіння папству. Бувши молодими та освіченими після кількох років навчання у Сорбонні (занадто освіченими, на думку їхніх критиків і сумнівно освіченими, на думку іспанців, які на ранньому етапі поставили Лойолу під розслідування інквізиції й ще у 1524 році оголосили єретиком), їхньою першою наміченою визначеною місією була запланована мандрівка на Святу Землю й повернення невірних шляхом обґрунтованих аргументів, – первинний план, який було зірвано присутністю турків у Середземному морі.

Опинившись на роздоріжжі після невдачі, батьки-єзуїти мали домовитися про те, як вони мають замінити цю місію. Принаймні три напрями подальшого розвитку розглядалися як пріоритетні й охоплювали три групи та власне сам Орден:

1) проповідувати, навчати та поширювати глибоку конфесійну практику з метою виховання якісних католиків з поінформованим і впорядкованим сумлінням, що вимагало *освіченого священства*.

2) організувати соціальну базу *світських осіб* для виконання чіткої місії допомоги «нужденним» розумом і тілом;

3) виховувати *молодь*, не отримуючи грошей від батьків.

Ця молодь мала включати дітей багатих і впливових осіб, які одного дня стануть придворними, державними діячами, генералами та особами, які приймають рішення, але вона мала сягати також середніх класів та бідних, яким не повинна була перешкоджати вартість (хоч на практиці, якщо можливо, діти солідних ремісників, очевидно, були позбавлені таких можливостей через нестачу батьківського доходу).

4) Окрім плану висунення світських громадян на впливові пости, на карту також було поставлено тиражування самих єзуїтів – чоловіків, вихованих за такими ж високими стандартами, як і первісне ядро, якій довелося б перетинати національні кордони, щоб знайти відповідну вимогам систему.

Батьки-засновники розробили логіку, згідно з якою закладом або генератором людей, чи то майбутніх єзуїтів, чи їх прихильників (тобто інформованих вірян мирян, що здатні нести відповідальність у громадському керівництві чи при суді), була школа / коледж. У цьому соціальному баченні все суспільство виглядало продуктом його освітньої системи, а освіта розглядалася як єдиний двигун змін на краще, а отже, на успіх.

Ігнатій цілком чітко висловився у листі до отця Пеллетє в 1555 році, коли останній намагався започаткувати коледж: «є три цілі, які ви повинні мати на увазі. Одна з них – збереження та збільшення духу, навчання та чисельності Товариства.

По-друге, ми повинні дивитися на збудування міста і шукати в ньому духовних плодів. Третє – консолідувати та збільшити тимчасові можливості нового коледжу, щоб Наш Господь краще служив у першій чи другій цілях» [6]. Іншими словами, чим краще ми обдаровані, тим більші ресурси доступні для цілей Товариства Ісуса і, отже, для всього бізнесу соціального «будівництва» – слово, яке постійно вживали єзуїти, щоб передати заходи, що ведуть до духовного та інтелектуального збагачення та посилення соціальної відповідальності.

Підготовлені протягом тривалого періоду, єзуїти невдовзі зрозуміли, що частина новобранців не була потрібного калібру та формації, і що необхідні значні фінансові ресурси для забезпечення підготовки, необхідної для виправлення цієї ситуації. Від 28 до 40% перших новобранців були визнані *gente inutil* – марними людьми – інтелектуально та психологічно непридатними для суворого життя єзуїта. Освіта в колегіумі / університеті могла б усунути цей недолік, і з середини XVI ст. це стало для Лойоли суверенним імперативом. Його логіка могла бути зведена до таких тез: Ми займаємося тиражуванням «нас». Успіх дорівнює ефективності чи кількості, необхідної для функціонування – і нам потрібні прихильники (які в дискурсі єзуїтів називаються «друзями»).

Необхідно відразу сказати, що серед їхніх визначальних варіантів дій, надання допомоги колегіумам для забезпечення закладів річним доходом було єдиним бізнесом, яким займалися єзуїти – з дозволом відійти від їхнього нищівного статусу та володіти звичайними ресурсами та розпоряджатися ними в результаті накопичених подарунків або поступок. (Цей принцип, визнаний папством у буллі *Exposcit debitum* 1550 р., дозволяв групі мати коледжі «там, де когось витісняють із відданості, щоб їх побудувати та обдарувати»).

Церквам та будинкам новіціату можна було дарувати подарунки, в т.ч. будівлі, побожні, але утримання новаків-єзуїтів на навчання теоретично залежало від вступу (сума, що надана при в'їзді як посаг черниці), подарунки для негайного використання від друзів або відкрите жебрацтво – такі підходи дуже оскаржувалися іншими жебрацькими орденами. Для єзуїтів не мало бути ніяких регулярних доходів, незалежно від того, що були прикріплені до певних коледжів / університетів, котрих у 1540 році ще не існувало. На тому етапі вони були без грошей без подарунків. До 1650 року (дата, що представляє найвищий ступінь як рекрутингу, так і будівництва в Європі) 50% новаків-єзуїтів здобули освіту в своїх коледжах та університетах / семінаріях, а ресурси були достатніми, щоб покрити витрати. Кількість закладів зросла з 35 після смерті Ігнатія в 1556 р. (з яких 5 були закриті через неадекватне фінансування

його наступником Лайнесом) до 144 у 1579 році, а у 1626 році – приблизно до 440. Поворотним моментом у Європі для швидшого розвитку колегіумів дійсно стали 1570-ті.

Якщо такий розвиток подій не відбувся миттєво, то в останній чверті шістнадцятого століття з'явилися ознаки змін. Три міркування разом діяли в ті роки, щоб підвищити солідність і статус Товариства Ісуса та перенести його на другий етап. По-перше, геніальний болонський канонічний юрист Папа (Григорій XIII, 1572–1585) поставив себе за будівництво римського коледжу і не тільки побудував великий, але й наділив заклад прибутком абатства Кьяравалле [11]. Хоча цього ніколи не було достатньо, вплив і розмір римської колегії мали саме ті наслідки, які концептуалізував Лойола. За його словами, це було «універсальне благо», яке сприяло підготовці священників на найвищому рівні та залучало тих, хто прибув із регіонів без коледжів та університетів найвищого статусу, так що це було справжня семінарія для націй.

Найкращим організаційним розумом, який приєднався до початкової групи, був Джером Надаль, який залишив свій слід у кожній процедурній структурі – папірець у шухляді для кожного випадку і справжня організаційна людина. Але Лойола також знав, що пошук грошей – це спеціальна діяльність і що потрібно попрацювати над переходом від теорії до практики. Тому він шукав поради від «певних римських джентльменів», які могли б проінформувати інвестицій, так і від банкірів.

II. Моделі матеріального забезпечення колегіумів

Матеріальне забезпечення колегіумів ґрунтувалося, головним чином, на волі багатьох благодійників з-поміж Товариства Ісуса. Колегіуми ніколи не отримували фінансове забезпечення шляхом використання родинних статків студентів, які відвідували заняття.

Саме будівництво коледжу в очікуванні донора / будівельника не було першочерговим завданням, хоча мало бути тимчасове приміщення, користування церквою та достатньо грошей, щоб утримувати викладачів. Те, що називали коледжем, могло бути не більше ніж великим будинком (3 кімнати на 100 хлопчиків) або просто залом, де могли ночувати єзуїти на навчання. Будівлю і заснування можна було б уявляти як дещо окреме [11].

Хто може бути будівельником, активно обговорювалося. Бувши дітьми гуманізму епохи Відродження, їх першою думкою була «велика людина, яка хотіла вшанувати свій родовід», у формі IV Етики Аристотеля – людина, яка буде *in vivo* для слави себе та свого дому. Його можна було заманити щорічною пам'ятною церемонією, зі свічкою засновника та молитвами, яка тривала

б помертню, щоб його дім назавжди асоціювався з ним і вшановували його пам'ять. Однак велика людина не поспішає вкладати гроші на невідому, недоведену групу – гроші йдуть лише за видимим, уявним успіхом.

По-друге, суспільно-політичний контекст середини XVI ст. був позначений кризою державного фінансування, військовими витратами та драматичним крахом коронних облигацій, які в хороші часи збагатили багато сімей.

По-третє, активи керівника, якими б великими вони не були, можуть бути дуже не гнучкими. Треба поставити себе на його місце. Така особа не може відчувувати свою спадкову власність (тільки обтяжувати її певною сумою боргу), а є просто людським транспортним засобом. Через якого багатство переходить до його спадкоємця, а якщо він має багато дітей, то він сам бере участь у безжалісній боротьбі за фінансування приданого та пошук посад у церкві та державі, щоб підтримувати достатність будинку.

Великі люди, від яких єзуїти зрештою отримували гроші (скажімо, після 1570-х років), реагували на передбачувані типи. Зазвичай вони були бездітними і мали незалежні нові джерела багатства сімейної спадщини. Це багатство могло прийти від урядових посад або військових успіхів – у XVI та XVII століттях військові статки заробляли ті, хто вів успішні кампанії, хто міг стати дуже багатим і намагався увічнити себе у чудовій будівлі.

Заснування єзуїтських шкіл базувалося на початковому капіталі. Згодом намагалися збільшити його, вправно управляючи ним та заохочуючи її основу для зростання. Доказом цього був суворий контроль щодо рахунків, які провадилися у бухгалтерських книгах і каталогах Товариства Ісуса під назвою *tertius* [5]. Ці каталоги були інструментом, який використовували різні провінції Компанії для фінансового звіту Генеральній курії й мали дуже конкретне призначення. Це дозволяло визначати їх економічну спроможність за кількістю вчителів, читачів та домашнього персоналу, яких можна було обіймати, а також рівень освіти та кафедри, які можна було зберегти. Складався з регулярних зв'язків, де збиралися найважливіші економічні дані зі шкіл. Він показував статус рахунків установи та цінний інструмент для створення їх рахунків.

Тіло *tertius* належало до більшого документального масиву, який за загальним правилом кожні три роки надсилався з кожної провінції до Генеральної курії єзуїтів у Римі за загальним правилом кожні три роки. Ці трирічні каталоги містили також так звані *tertius primus* і каталоги *secundus*.

Tertius primus детально вказував на людей, які проживають у школі й прописував ім'я, місце народження, вік, освіту, підготовку і т. д.

Secundus посилається на змінні більш стримані та інтимні за психосоматичним профілем, такі як талант до певних професій, професійний досвід, зовнішній вигляд, розум, мудрість, колір обличчя тощо.

Нарешті, економічні дані були внесені в tertius. Ці дані відображаються в розподілених таблицях. У першому стовпчику показувалися різні школи провінції. Далі були зазначені доходи, отримані з різних джерел, переписів, присяжних, приватних пожертв, милостині, ювілеїв, капеланства тощо.

Економічна формула утримання шкіл була різноманітною.

1) Широко розповсюдженим засобом було встановлення ювілеїв, пам'яті благочестивих і капеланів. Вони склалися в основному з регулярних мес – щорічних або щомісячних – за упокій душ благодійників і засновників шкіл.

2) Іншою широко вживаною формулою було встановлення переписів та присяжних.

3) Пожертвування землі, будинків, ферм та інших володінь становили також окрему формулу капіталу. Часто ці пожертви робилися на реалізацію певного наміру щодо створення та утримання кафедри, збільшення шкільної бібліотеки, забезпечення вчителями тощо [5].

Ми можемо розрізнити два економічних відділи в реальності єзуїтських колегіумів.

Перший заслуговує на особливу згадку – це так звані благочестиві фундації або ювілеї. Цей важливий економічний аспект зазвичай отримували інші менш відомі назви як основа капеланства. Пожертвування полягали в основному в переписі з щорічних надходжень від майна або жертвах іншого характеру. За це школа була «духовно змушена» відправляти месу за частотою, встановленою у контракті. Метою було право вибору душ благодійників. Ці доходи можна було простежити за багатьма благодійниками, які жертвували будинки, переписи, землю тощо. Гранти зазвичай застосовувалися для заснування професорських посад, укомплектування бібліотек, утримання єзуїтів тощо.

Не менш важливим був розділ про доходи або про фіксовані доходи тих, хто користувався школою, і витрати, створені підтримкою колегіумів. У цьому розділі особливо актуальними були економічні категорії – такі як кількість мешканців, які повинні були тримати заклад, борги колегіумів, збори, безкоштовна оренда та інші перемінні різного характеру.

Крім уже згаданих, слід відзначити законні, приватні жертвування грошей, початковий фундамент при зведенні школи, жертвування землі, майна та інші різноманітні системи збільшення капіталу та фінансування. Легітимний склався з «приданого» єзуїтським зобов'язанням Товариства Ісуса під час вступу. Вся ця система

обліку була під ретельним колегіальним контролем під наглядом Генеральної курії в Римі.

III. Жінки-благочинниці та система фінансування перших колегіумів

Контекстом будь-якої знатної сім'ї була фінансова система, що виникла з придбання родинної групи, котра підтримується через шлюб. Це був дорогий процес, і розмір посагу в обмін на союз означав, що зазвичай не більше двох дочок на покоління виходило заміж й часто – лише одна. Дотувальні фонди та їх розпорядження складали специфічний предмет. Посаг міг дорівнювати приблизно п'ятій частині статків сім'ї нареченої, і в ідеалі це було ліквідне багатство, а не земля [11]. Для нової нареченої купували одяг і коштовності. У шлюбі вона отримувала узурфрукт на свій додатковий внесок на покриття своїх витрат, але капітал переходив до рук сім'ї нареченого, яка часто чекала його, щоб придбати шлюб дочки. Якщо наречений помирав, сума мала бути повернута родині нареченої – у випадку, якщо шлюб був бездітним, а наречена все ще була здатною для нового шлюбу. Однак, якщо вона вже виношувала дитину, вона мала право від власного імені повторно привласнити свій посаг за умови, що вона не залишиться в подружньому будинку. Якщо вона це зробила, і її чоловік також залишив їй керувати своїми справами – як матері їхніх дітей, то ми бачимо жінок, які мають доступ до досить великих грошей.

Окремою була ситуація, якщо жінки помирили без заповіту, – повертали гроші до їхньої родини, якщо шлюб був бездітним. Проте, правоздатність у такому випадку була відмінною від країни до країни, існувала можливість для окремих жінок, щоб визначити, куди поділися гроші та ресурси, які можна було б направити далі від її родини.

Ми повинні запитати, чому вона могла це зробити? Домовлений аристократичний шлюб міг створити хороші робочі стосунки, як у випадку доньї Леонор Орсоріо де Вега, але в культурі насильства та сексуальної розпущеності між кондотьєром і куртизанкою і тим, де панує помітне споживання, свавільний характер елітного шлюбу може призвести до катастрофи.

Коротко і дещо загальною, – те, що стосується жінок-шляхтянок, то йдеться про три види грошей.

По-перше, мабуть, у досить скромних сумах – вільні гроші від узурфрукту чи подарунки, отримані після укладання шлюбу, як-от будинки від померлого родича – дозволяючи суми, які могли б забезпечити або сплатити відсотки за позиками, становити те, що я буду називати грошима з кукурудзи. щоб єзуїти найняли приміщення і почали створювати школу.

По-друге, йдеться про продаж коштовностей нареченої, які могли, як можна побачити, підти, наприклад, на дохід колегіуму в Мантуї, Вони

могли становити суму робочого фонду принаймні в короткостроковому періоді [11].

Нарешті, у відстві могла бути перепривласнена вся дотувальна сума, котра могла бути дуже значною.

Як розповідає Габрієлла Заррі, записи про жінок Болоньї, які переобладнали церкву Санта-Лючія, знайшли житло для перших єзуїтів і врешті побудували колегіум, запропонували новаторський історіографічний приклад [8].

Такого роду колективні й індивідуальні ініціативи кількох жінок привели до виняткових досягнень, визнаних ранніми батьками-засновниками Ордену, оскільки вони часто відбувалися в умовах певної ворожості сімей. Очікувалося, що ресурси посагу вдови, особливо якщо вона була бездітною, як передбачалося й очікувалося, має повернутися до її родини, а не підтримати релігійну місію. Випадок безстрашних жінок – прихильниць Товариства Ісуса в Болоньї – показав тривожний і дуже суперечливий приклад того, як родинні гроші можна було б направити на фінансування колегіуму.

Болонські жінки були не самотні. Робота Керолін Валоне про римських аристократок, багатих самих по собі, показує, що вони теж хотіли просувати процес оновлення католицтва [13]. Її дослідження розбудови єзуїтського колегіуму в Римі чітко демонструє, що в перші роки, коли їхніх багатих і могутніх прихильників-чоловіків було небагато, жінки, про яких йдеться, залучалися єзуїтами, і їхні можливості для отримання грошей використовувалися на повну. Однак поступово цей союз єзуїтів-шляхтянок розпався і був навіть, як показує Валоне, відхилений.

Серед залучених жінок, багато, якщо не всі, мали іспанське походження. Першим коледжем був колегіум Мессіни, де ініціативу просували іспанський віцекороль Хуан де Вега та його дружина донья Леонора де Вега Осоріо. Італійські коледжі швидко розвивалися з перемінним успіхом у 1550-ті роки.

Трохи пізніше, хоча й не менш плідно, в Іспанії розгорнувся експансіоністський рух, який також показав подібну участь жінок на самому початку процесу формування навчальної мережі.

Фінансування для введення єзуїтів до Болоньї було надано консорціумом жінок, яких підштовхнули до збору грошей на коледж – подію зробили конкурентоспроможною. Нею, яка підняла найбільше і здобула свідоцтво та титул Матері Церкви, була *Маргарита дель Джільо*, вдова, а також сестра єпископа Сори, який сам мав бажання фінансувати коледж у Римі, але хотів назвати його можливістю засновника, не придумуючи засобів для будівництва в будь-якому масштабі. Спочатку вона мобілізувала кількох елітних жінок, щоб розчистити церкву Санта-Лючія і забезпе-

чити будинок для жменьки отців-єзуїтів, а потім придбати сусідній будинок, який служив би школою. Здавалося б, жінок приваблювало бачення соціально-трансформаційної освітньої програми, яка могла б перетворити непокірного чоловіка на щось більш прийнятне. У листах жінок про їхню участь у пожертві задля створення коледжів, визначена мета – це завжди потенціал зміни суспільства через пропагування благочестя та *bonnes moeurs*, і вони були готові інвестувати в бачення повної модернізації суспільства.

Великі чоловіки взяли верх, і їх підтримка єзуїтської діяльності була для членів Товариства Ісуса свідченням приходу у велику політику, а будівлі коледжів почали зростати в розмірах.

Хоча Григорій XIII відмовився прийняти статус засновника, оскільки не хотів образити незламну даму – Марчесу делла Тольфу (*Marchesa della Tolfa*), відповідальну за більш скромний початковий проект, усі знали, що він забезпечив кошти для створення величезного нового коледжу. Згодом його стали називати григоріанським.

Якщо за життя Джованну д'Арагона та Ізабеллу делла Ровере вшановували як засновниць новіціатських будинків у Римі, то поступово вони також були забуті. Навіть старання Марія Фрессоні дель Джессо, вдова стюарда Есте в Феррарі – та, чиї скупі гроші від звільнення слуг, економії на одязі й розвагах дозволили їй протягом десятиліття зібрати близько 70 тис. скудо (*scudi*) для заснування коледжу в Феррарі [10]; та, яка отримувала постійні знування від родичів з приводу наче б то не належної поведінки з боку її єзуїта сповідниці – очікувано дізналася, що її не можна вважати засновницею закладу. Після того, як герцог Ерколе пожертвував скромну суму у 1000 скудо, отримав титул засновника. І він, і його нащадки отримували спеціальну свічку на щорічній церемонії засновника, але, і цей факт зафіксований на стіні Джесу у Феррарі донині, вона була визнана «засновницею за заслугами». Очікувалося, що вона зрозуміє і, можливо, погодиться з мудрістю вибору, оскільки у неї не було власних нащадків. Її родина з розпачем спостерігала і відверто критикувала – хоча наступні покоління змінили свій тон, коли Лойола був канонізований в 1622 році – коли вони побачили, як зникають гроші їхньої тітки. Її обмін з єзуїтами був інтенсивною щоденною сповідальністю, і вона прив'язалася до одного молодого священника, Пеллетє. Поширилися чутки. Лойола наполягав на тому, що вона не може проводити щоденні індивідуальні заняття вдома і що Пеллетє слід замінити. Але дама лягла на своє хворе ліжко, і побоювалися смерті вірного й помітного благодійника [11]. Так вона перемогла – візити Пеллетє тривали. Він залишив записану думку про неї як про «дивну» (чи це можна прочитати як крапку?). Вона, безперечно, була самот-

ньою, і їй потрібна була увага з боку того, хто, на її думку, зрозумів її, але їй не бракувало цілі, і Лойола визнавав борги. До донора завжди треба ставитися добре. З жінок, які занурювалися в просування частини з 35 колегіумів, що існували на момент смерті Лойоли в 1556 році, більшість надали гроші «на кукурудзу» для пілотної схеми, яка, безсумнівно, була нестійкою. Це сталося тому, що пілотні групи з трьох чи чотирьох єзуїтів фінансувалися сумами, які іноді отримували від позик, відсотки яких сплачувалися подарунками або заставою узуфрукту, поки потенційний дарувальник не вирішив запропонувати більш постійні угоди [11]. Астрайн, іспанський історик єзуїтів, описує тяжке становище вчителів, які беруть участь у короткострокових ініціативах, які фінансуються таким чином. Обіцянки аристократів, зроблені в культурі, яка вважалася великою, не були гарантовані, і часто чоловіки, які дали необдумані обіцянки, не виконували їх. Внаслідок цього пілотну команду можна було залишити в дуже складній ситуації. Так було в Модені, де чотири чи п'ять викладачів розмістилися в старій будівлі на болотистій низовині міста (відомій як «лігво дикого звіра»), оплачувану Донною Костанца Паллавічіно Кортезі – колегіум було згодом закрито.

IV. Чоловіки-благочинники та народження «північної» антипротестантської мережі колегіумів

Проте, була інша, у довгостроковій перспективі найуспішніша модель, що виникла наприкінці 1540-х років, набираючи обертів протягом наступних двох десятиліть.

Фарнезе, Бентівольо, Есте, Гонзага – це були чоловічі персонажі, які мали значення в довгостроковій перспективі єзуїтського підприємства. «Їхня підтримка єзуїтської справи, як вираз династичної прихильності великих сімей зі світських та церковних перспектив, була інтерпретована пізніше як визначальна та критична» [10]. Проте все це з'явилося після схвалення жінок, без яких темпи успіхів єзуїтів були б, очевидно, набагато повільнішими.

Принц де Конде, як протестантський навернений донор у Бурже, є хорошим прикладом такої людини. Або колоніальна контора могла б заробити нові статки на пригніченні місцевих жителів і побудувала б коледжі в Азії.

В Іспанії Лойоли поставили на карб репутацію деяких його жертводавців – на тій підставі, що вони чинили перелюб (з перспектив XXI століття – це найменший зі недоліків). Через пожертвування вони, можливо, прагнули відновити соціальну репутабельність. Відповіддю на закиди стала незабутня фраза генерала Ордену: «будьте терплячим з вашими донорами» (іншими словами, не дивіться занадто уважно на їхні минулі дії або навіть на ті джерела, з яких течуть гроші).

За життя Лойоли важливі світські чоловіки не поспішали будувати колегії. Це ж саме стосувалося також і єпископів. Й це відбувалося не через відсутність спроб з боку єзуїтів. Однією з можливостей, яка подарувала надію, було рішення герцога Гандії Франческо Борджіа після смерті його дружини в 1547 році приєднатися до Ордену і, таким чином, відмовитися від свого герцогства та передачі спадщини своєму старшому сину. Хоч він попросив залишитися анонімним, але виконати це прохання було майже неможливим. Як казали римські спостерігачі, «вони [єзуїти] виставляють його як трофей» [11]. Його ім'я було дуже важливим для іміджу Товариства. Герцог прагнув дати гроші з того, що залишилося після вирахування спадкових зобов'язань його майна. Сподівалися отримати ці гроші з Іспанії для фінансування римського колегіуму, що було в основі прагнень Ігнаціо. Виникла прихована інтрига: Філіп II розгубився від ідеї перекачування іспанських грошей до Риму. Минуло близько десяти років, перш ніж певній кількості торгових спільнот, що діяли між Іспанією та Італією, використовуючи листи обміну (з точки зору брудної справи іспанської монархії), вдалося отримати частину капіталу для фінансування колегіуму, розміщеного до того у тимчасових приміщеннях. Ресурсів було недостатньо, але це ніколи не було публічно визнано: кількість мала зростати, що ще більше напружувало наявні кошти на тлі недогодовування вчителів, які страждали від втоми та хвороб. А проте, бачення міцного та дивовижного римського колегіуму, який справді виявилася трансформацією образу Ордену, не було полишене. У такий спосіб могли перетікати гроші через главу чоловічої лінії або главу дому як засіб, через який успадковане багатство передається наступному поколінню.

Подальшою подібною до ранньої події (1540 р.) було запрошення, зроблене доктором Педро Ортісом до отця-єзуїта П'єра Фавра супроводжувати його на релігійних колоков'ях під імперськими санкціями, які тривали у Вормсі та Регенсбурзі. Фавр справив враження на еліту і децю дізнався про релігійний хаос у Німеччині. Ситуація була надзвичайно гнітючою і він поїхав до Лувена, можливо, з метою збільшити кількість єзуїтів серед випускників. Там він залучив принаймні 9 рекрутів (вісім поїхали до Коїмбри, а один – до Кельна), але він також зустрів молодого голландця Пітера Канізіуса, який був прийнятий до Товариства в 1543 році і висвячений на священника в 1546 році, заснував там коледж, але його тріумфи були на півночі, куди він повернувся і став зіркою. Він володів мовними навичками німецької мови, яких не вистачало серед початкової групи і серед наступних когорт, які вийшли з південної Європи. Його робота в Німеччині закінчилася запрошенням у 1549 році баварським герцогом

реформувати Інгольштадтський університет. Канізіус був, можливо, першим єзуїтом, який активно протистояв протестантській схизмі. У цьому сенсі саме з цього моменту єзуїти протистоять і працюють – залежно від фінансової допомоги католицьких правителів та еліти – щоб зупинити зростання протестантизму.

Канізіус, який розпочав зі створення невеликої школи і який згодом продовжив заснувати 18 німецьких колегіумів, вважав, що найкращий спосіб справити враження на прихильників – це *риторичні виступи дітей* або диспутацію (дебати, які висувають аргументи «за» та «проти» проблем, використовуючи визначені класичні тексти як референти) *відкриті для публіки*, в чому він знайшов надзвичайно вдалу техніку. Навіть батьки-протестанти хотіли отримати знання і відправили своїх дітей, а євреї перейшли до наслідування. Він вважав, що відредагований лист був марною тратою його часу.

V. Народження громадянської / муніципальної моделі фінансування колегіумів

У 1547 році вперше громадянський уряд запропонував Товариству Ісуса особливий контракт на відкриття школи. Місто *Мессіна до отця Ігнатія Лойоли*. Бувши добре поінформованим, що в громаді ченців імені Ісуса, котра перебуває під керівництвом Вашого преосвященства, є вчені і чесноти, які завдяки доктрині та апостольському служінню приносять велику користь у християнській державі, це місто дуже хоче, щоб деякі з ваших підданих проповідували, навчали та приносили той самий плід, який був результатом їхньої праці, де б вони не жили. Начебто для того, щоб активізувати бажання громадян, наш Господь погодився поставити над ними принца і віцекороль Хуана де Вега, який з цією побожністю, розважливостю і чеснотами, що помітні в ньому, схвалив наше прохання до вашої преподобності. Наше прохання полягає в тому, щоб ви надіслали до нас 5 магістрів, щоб викладати богослов'я, мистецтво, риторику та граматику, і ще 5, щоб продовжити навчання та допомагати у творах християнського запалу. Місто забезпечить їх їжею, одягом і належним чином обладнаною резиденцією; і для того, щоб виконати нашу волю в належній формі, громадяни розглянули її на раді і дали одностайну санкцію, до якої додається його ексцеленція, віцекороль Ініціатива тут формально виходить від громадянської влади – якщо спонуканий світською владою, новий віце-король – і текст містить гарантію регулярного доходу (сплаченого від непрямого оподаткування в контролі міста) та житлових приміщень для певної кількості вчителів, новачків та місіонерів, а також приміщення в класі. Це тимчасове житло в середньому можна буде замінити і розширити будівлями, школою, новіціатом, резиденцією тощо, побудованими на

подарунки від тих, хто бажає підтримати модель єзуїтів і забезпечити собі місце на ландшафті. Те, що сталося в Мессіні, було подальшим будівництвом коледжу на гроші де Веги та його дружини. Колегіум у Палермо був побудований таким же чином, але до цього закладу безстрашна Дона Леонор додатково призначила свій великий особистий стан у придане і спадщини для забезпечення фінансового внеску.

Певною мірою модель відтворювалася в головних містах і навіть у деяких відносно скромних містечках Сицилії. Як правило, міські радники не виділили кошти на нові будівлі, які згодом вийшли з приватних ресурсів різної достатності, наданих іспанцями. Колоніальна верхівка, котра нещодавно розбагатіла від окупації землі та від винагород за військовий успіх. «Це поєднання громадянського суспільства з особистими інвестиціями було найуспішнішою моделлю заснування, оскільки єзуїтська експансія відкрилася в решті Європи» [11].

Як пояснити цей процес? Сицилія була країною багатих зборів. Це був великий виробник твердого зерна, вина та солі, і іспанська влада колонізаторів захопила історичну послідовність колонізаторів і будівельників: спочатку грецькі храми, потім неймовірні римські вілли для відпочинку, з часом норманські собори, і ось ми маємо єзуїтські колегії та церкви в новому, миттєво впізнаваному стилі бароко. Таким чином, іспанський Херренволк, завойовники, солдати, адмірали, державні службовці та їхні жінки робили групову заяву: «Ми тут формуємо міські ландшафти і використовуємо доходи від завоювання на більшу славу Бога та на нашу власна слава на шляху». Якщо сьогодні прогулятися Катанією, Сіракузами, Палермо, Ното, Трапані, Бівона та багатьма іншими містами, як би багато землетрусів не збило з будівель. Єзуїтське бароко проголошує іспанське панування (які в основному платили за будівлі коштом оренди та поборів). Сицилія, звісно, була офшорним островом, але просування нею громадянської моделі заснування (державного фінансування) буде панівним у майбутньому, де міста фактично купують за допомогою непрямого міського оподаткування навчальні послуги (достатні, щоб прогудувати вчителів) на узгоджену кількість класів і запропонували деякі придатні для використання будівлі до зусиль батьків, щоб зібрати гроші як на кращу будівлю, так і на більше класів і послуг.

Однак сицилійська модель мала важливе значення для ширшої картини. Тим єзуїтом на кому лежить заслуга, що фінанси колегіумів були врегульовані, став отець Джером Надаль, Він постійно блукав по острову, щоб переконатися, що фінансові рахунки були стандартизовані відповідно до певних встановлених правил та підтверджені ієрархічною структурою, що закінчується в Римі.

Надаль започаткував єдину модель, яка стала стандартною протягом усього періоду. Він залишив свій слід майже в кожному аспекті єзуїтської адміністрації. З усіх єзуїтів він привертає найбільшу увагу з боку істориків організацій і ділових процедур. Насправді, якщо *Медічі започаткували подвійний бухгалтерський облік, то саме єзуїти зробили його доступним для ширшого виборчого округу* і підтвердили членів ордену як тих, хто знає, що робити з їхніми активами підлягають щорічному затвердженню та трирічній перевірці для кожного колегіумі. Видання надзвичайно важливого «Trattato del modo de tenere il libro del doppio domestico» (1636), роботи сицилійського єзуїта Людовіко Флорі, намагалося популяризувати мистецтво бухгалтерського обліку. Він набув значного поширення в широкому суспільстві і залишив образ єзуїта як бізнес-менеджера, який зараз представляє певний інтерес для істориків [11].

Список використаної літератури:

1. Ісаєвич Я.Д. Джерела історії української культури доби феодалізму. Київ : Наукова думка, 1972. 144 с.
2. Котляров П.Н. Liberali eruditione и аристократическое наследие: проекты реформы Ф. Меланхтона в Виттенбергском университете. Ученые записки Казанского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2015. № 3, Т. 157. С. 172–181.
3. Aland K. Die Theologische Fakultät Wittenberg und ihre Stellung im Gesamtzusammenhang der Leucorea während des 16. Jahrhunderts. Halle : Selbstverlag d. Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 1952. Bd. 1. S. 155–237.
4. Andrews P. The Jesuits and Education. Studies: An Irish Quarterly Review. 1991. № 317, Vol. 80. P. 22–30.
5. Barea F.S. The Financing Sources of the Jesuits' Colleges in the Modern Age. Procedia Social and Behavioral Sciences. 2011. № 15. P. 2938–2942.
6. Epistolae Mixtae, ex variis Europae locis ab anno 1537 ad 1556 scriptae (14 Nov. 1555) / Ed. A. Avrial. Monumenta Historica Societatis Jesu, Madrid, 1898–1901, bk. X. 124Ff p.
7. Friedensburg W. Geschichte der Universität Wittenberg. Halle: Niemeyer, 1917. 645 s.
8. Gozzadini Ginevra dall'Armi., gentildonna bolognese (1520/7–1567) / Ed. O. Niccoli, Rinascimento al femminile. Rome and Bari, 1991. P. 117–143.
9. Grendler P.F. The Universities of the Renaissance and Reformation. Renaissance Quarterly. 2004. № 1, Vol. 57. P. 1–42.
10. Hufton O. Altruism and reciprocity: the early Jesuits and their female patrons. Renaissance Studies. 2001. № 3, Vol. 15. P. 328–353.
11. Hufton O. Faith, hope and money: the Jesuits and the genesis of fundraising for education, 1550–1650 Historical Research. 2008. № 214, Vol. 81. P. 585–609.
12. Jordan J. Zur Wittenberger Universitätsgeschichte des 16. Jahrhunderts. Archiv für Reformationsgeschichte. 1925. Bd. 22. S. 102–116.
13. Valone C. Architecture as a public voice for women in sixteenth-century Rome. Renaissance Studies. 2001 Vol. 15 (3). P. 300–326.
14. Valone C. Piety and patronage: women and the early Jesuits . Creative Women in Medieval and Early Modern Italy: A Religious and Artistic Renaissance / Ed. E. Ann Matter and J. Coakley. Philadelphia, 1994. P. 157–184.

Verner V. Financial contexts of educational reform of the XVI-th–XVII-th centuries: models of formation of the global network of colleges of the Society of Jesus

The Society of Jesus was the first religious Order that created the foundation of a global standardized state-wide free education. Such an innovative practice of forming an educational intellectual network required the development of innovative educational models, which should also include a system of reliable sources of funding for newly established educational institutions – Jesuit colleges. It is to study the mechanisms of formation / expansion of the network of colleges of the Society of Jesus in the 16-th – early 17-th centuries. and strategies for providing them with reliable material resources is devoted to this investigation. The information and analytical base of the article is made up of the works of the leading intellectuals of the field – O. Hufton, C. Vallone, F. Barea etc. The analysis of the educational network of the Jesuits carried out in the study allows us to single out three models, which were the basis of excellent financing strategies of the Order's educational institutions. At the initial stage of the formation of the Jesuit educational network, the Society of Jesus bet was made to attract wealthy women benefactors in the South – on the territory of Italy. It is mainly about Spanish women by origin who financed the colleges of Messina, Bologna and Rome. The involvement of noble women was realized by members of the Order through reorientation to the «second sex» of the institution of confessors. The southern «female» model was eventually replaced by the so-called northern «male» one. This model was based on the resource base of status-authoritative men. Its center was located in the lands of Germany, and the goal was to try to stop the rapid spread of Protestant educational institutions in the north of Europe. This model attracted supporters through the public demonstration of the advanced educational and didactic practice of the Jesuit colleges – the so-called «disputatio» technique. The third model was «municipal» – public collectivist, which was based on the financial potential of city authorities. Through the offer from the municipalities of special contracts for the opening of Jesuit colleges, the educational network of the Order received a stable and permanent source of funding, which ensured its rapid further expansion.

Key words: Jesuit colleges, education, I. Loyola, women benefactors, funding models, Society of Jesus.